

4.

JASMINKA KLANJŠČEK O ŽIVOTU U TOPUSKOM UOČI DRUGOGA SVJETSKOG RATA I O SVOJOJ TETI, UČITELJICI DARINKI MILJEVIĆ, JEDNOJ OD GLINSKIH ŽRTVAVA 30. SRPNJA 1941.

(fragment obiteljski autoriziranog intervjua)

Intervjuirali: Drago Roksandić i Tihana Rubić

UDK: 308(497.5 Topusko)“193/194“(093.3)

Kategorizacija: Intervju

Sažetak ► Gospođa Jasminka Klanjšček rođena je u Topuskom, 15. travnja 1925., kao dijete ing. Valentina Tiča, upravitelja Željeznog majdana i talionice Topusko, te majke Nade, rođ. Miljević iz Topuskog. Njezina sjećanja na život u Topuskom u godinama uoči Drugoga svjetskog rata rijetko su autentično svjedočanstvo o ovom gradiću – mjestu jedinstvenog susreta građanske i seljačke kulture, etnokonfesionalnih tradicija mjesnih Hrvata i Srba, lokalnih i internacionalnih vidokruga prestižnoga termalnog lječilišta – sve do kataklizmičkih dana u srpnju i kolovozu 1941., koji su unijeli smrt i u njezinu obitelj, a preživjele članove obitelji Tič trajno iskorijenili iz svijeta s kojim su se punih dvadesetak godina kao obitelj identificirali. Uspomena na tetu Darinku Miljević i napose na njezinu nevjericu u mogućnost zločinačke smrti posebna je vrijednost ovih sjećanja. Time je svjedočanstvo gospođe Klanjšček dragocjenije jer je dokaz da je u pojedinčevu i intimnom okružju zavičaj, koliko god mogao biti izvorite trajne traume, nemoguće izgubiti.

Summary ► **Jasminka Klanjšček on Life in Topusko Before the Second World War and her Aunt, the Schoolteacher Darinka Miljević, a Victim at Glina on July 30, 1941 (a fragment from a family-approved interview).** Jasminka Klanjšček was born in Topusko on 15

April 1925 to Josip Tič, an engineer who was manager of the Topusko Mines and Ironworks at the time, and a mother whose maiden name was Miljević, also from Topusko. Her memories of life there in the years before the Second World War offer rare authentic testimony of Topusko as a place with a unique combination of urban and rural culture, ethnoconfessional traditions of local Croats and Serbs, and local and international perspectives, thanks to the prestigious spa, right up to the cataclysmic days in July and August 1941 that brought death to her family and permanently uprooted the surviving members of the Tič family from a world they had identified with for fully 20 years. Her memories of her aunt, Darinka Miljević, and particularly the latter's disbelief at the possibility of criminal atrocities are particularly valuable. Mrs Klanjšček's recollections are all the more valuable as proof that, within one's personal intimate environment, it is all but impossible to lose all contact with one's authentic home-scape, even after it has become a source of lasting trauma.

Cljučne riječi ► gđa Jasminka Klanjšček, Topusko, 1925. – 1941., obitelj Tič, obitelj Miljević, učiteljica Darinka Miljević, građanska kultura, masovni zločini 1941.

Key words ► Jasminka Klanjšček, Topusko, 1925–1941, the Tič family, the Miljević family, local schoolteacher Darinka Miljević, urban culture, mass crimes in 1941

<https://doi.org/10.17234/9789533792972.46>

U okolnostima ratnih stradanja, zločina i nevolja 20. stoljeća stradavali su intelektualci i seljani, stari i mladi, muškarci i žene... Spregom historijske znanosti i kulturne antropologije, dviju srodnih i stapajućih znanosti humanističke provenijencije, sa senzibilitetom za kritičko propitivanje te dokumentiranje sjećanja, svjedočenja i životnih priča, odlučili smo se za objavu svjedočanstva koje će opetovano apostrofirati brojna pitanja i poruke o ljudskoj patnji, hrabrosti, odgovornosti, (ne)pravednosti i/ili jezivosti ljudskih postupaka prema drugome ljudskom biću. Ta pitanja i teme, čini se, nikada ne prestaju biti važnim mjestom kritičkoga promišljanja i alatom za podučavanje, kao i imperativom tolerancije, pomirenja i interkulturalizma danas. Historijska antropologija i kulturna antropologija kvalitativnom metodologijom i etičkim postulatima struke senzibilizirane su znanosti za prepoznavanje znanstvene važnosti pojedinca kao relevantnog istraživačkoga polja, nositelja značenja i iskustva u složenim povijesnim, socioekonomskim procesima i kontekstima. Pojedinačne priče, valorizacije i sjećanja – posebno ona koja se tiču ljudskoga stradanja i patnje – nisu „istrošene“ teme. Niti za (re)valorizaciju razdoblja i konteksta u kojemu su nastale niti vremena koje živimo, za koje je toliko puta zapažen manjak historijskoga znanja i svijesti o kontinuitetima.

Na ovim stranicama donosimo razgovor koji se vodio u Zagrebu 23. ožujka 2016. Očekivali smo mogućim još pokoji susret u kojemu bismo nastavili razgovor(e), no uslijed poslova i životnih okolnosti s kojima se „mali“ čovjek susreće, pa i uslijed produženoga pandemijskog razdoblja, nismo doživjeli ponovni susret. Napore smo stoga posljednjih godinu dana usmjerili na objavljivanje ovoga autentičnoga svjedočanstva, uz dobiveno dopuštenje i autorizaciju.

Sugovornica je umirovljenica koja je iznijela sjećanja i svjedočenja o događajima prije, tijekom i nakon Drugog svjetskog rata. Zagreb je bio grad u kojemu se obrazovala i u kojem je živjela gotovo cijeli život. Banovina/Banija je kraj koji je velika tema ovoga svjedočanstva i kojega se sugovornica živo i izoštreno sjeća, vraćajući se narativno i emotivno na razdoblje svojega djetinjstva. Susjedi, rodbina, okolnosti, lokacije, razgovori, ljudi, postupci, djela... Kamenčići u mozaiku života do 1941., a potom u Topuskom uoči, tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata, s prisjećanjem na Glinske žrtve 30. srpnja 1941.

Jasminka Klanjšček, očeva prezimena Tič, rođena je 15. travnja 1925. u radničkoj koloniji Željeznog majdana i talionice Topusko. Svoje obrazovanje započinje u Topuskom, a nastavlja u Zagrebu. Obiteljski je u nadnacionalnom duhu te je – kao i njezinu obitelj – strahote Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj dočekuju nespremnju. Nakon odlaska iz Topuskog 1941., aktivno se borila za svoje ideale i protiv fašizma, a nakon rata pukim slučajem preživljava komunističku čistku. Govori šest jezika, diplomirala je Ekonomsko-komercijalnu visoku školu u Zagrebu, a kasnije završila i postdiplomski studij na *London School of Economics*. Nakon vrlo raznolike karijere i života u Ljubljani, Kutini, Zagrebu, Trstu i Beču, ostvarila je karijeru ekonomistice u naftnoj industriji, gdje je često bila jedina žena za stolom. Nadživjevši sve svoje prijatelje, starost provodi u Domu zaklade Lavoslava Scwharza, gdje tijekom pandemije ostaje nepokretna, a jedino su joj veselje rijetki obiteljski posjeti. /Biografski podatak: dr. sc. Tin Klanjšček/

Već smo se dogovorili da ćemo razgovarati o Vašem životu do '41., potom o ratnom, kao i o poslijeratnom iskustvu. Voljeli bismo čuti sve što smatrate potrebnim kazati. Ne ograničavamo se što se tiče trajanja razgovora. To prepuštamo Vama. Bilo bi nam drago kada bismo mogli napraviti nešto sadržajnijega, ovisno o Vašim inspiracijama. Znamo da bi to moglo biti važno svjedočenje jer u svojem životnom iskustvu povezujete tri epohe. Uvjerili smo se pri prvom našem susretu, kada smo dogovarali ovo snimanje, što sve intenzivno živi u Vama. Drago nam je što Vam možemo reći da je još manje ljudi koji o svojim životnim iskustvima znaju pričati kao što to Vi umijete.

Ja se slažem. Moga godišta više nema puno živog (smijeh). Ja bih voljela da se događaji u Topuskom i Glini ne zaborave. Mi smo Srbi kao takvi, koji smo stradali, puno više nas je stradalo '41. i '91. nego Jevreja, ali Židovi su znali i znadu to prezentirati, a mi ne znamo, mi šutimo.

Ili oni koji govore, nerijetko govore koješta što nema veze s njima samima. Nažalost, nije malo ljudi raznih nacionalnosti koji tragedije zloupotrebljavaju. Pritom autentična ljudska iskustva jedva ili slabo dolaze do izražaja. Time nam je više stalo do svega što ćete nam reći.

Ja to kažem sada kada nas nema toliko puno ni živih. Jedan je razlog dosta bitan. Stjecajem okolnosti, Srbi

1941. nisu imali izbora. Mogli su bježati, mogli su otići u partizane ili su bili pobijeni. Mislim da nije bilo puno izbora. Ono što je Srba ostalo, to se spasilo u partizanima, veći dio, a ti se poslije rata nisu smatrali Srbima, uopće se nisu isticali kao Srbi. Probajte pratiti pa ćete vidjeti. Većinom je to bilo seljačko stanovništvo. Među njima je bilo malo, relativno vrlo malo školovanih ljudi i oni su jednostavno bili partizani, opredijelili su se za socijalizam, a srpsku narodnost, srpsku nacionalnost nikako nisu isticali.

Sad ste me iznenadili. Vaša je majka bila Srkinja, zar ne, ali otac nije bio?

Otac je bio Slovenac.

Zar Vas otac nije bio odgajao i kao Slovenku? Jeste li naučili slovenski u djetinjstvu?

Kako ne, to sam poslije naučila. Moja je mama uzela instruktora iz slovenskog da može komunicirati s tatinom familijom. U kući se nije govorilo slovenski. U kući se govorio srpskohrvatski jer smo živili u Topuskom. Doduše, moj tata je miješao sve slavenske jezike koji postoje.

Jer ih je znao?

Ne, znate šta, bio je Slovenac, a školu je završio u Češkoj, u Košicama i u Leobenu. Poslije je išao po cijeloj Rusiji, sve do Sibira, u Prvom svjetskom ratu. Krenuo je skupa s Krležom. U Hrvatsku je došao kao upravitelj tih rudnika na Kordunu, a postavljen je bio od Slovenaca. On je toliko miješao te slavenske jezike (smijeh).

Kao Tito (smijeh).

To je nevjerovatno. Znae, na primjer, slovenski je roka, a hrvatski ruka pa je on sve tako mislio – kad je koža, on bi rekao kuža (smijeh), da bude hrvatski (smijeh).

Dakle, Vas su odgajali otvoreno.

Znae kako su mene odgajali? U sobi stojimo: moja mama Srkinja, moj tata Slovenac i naš kum Mrgan, Hrvat. Dolazi moj stric u sobu i kaže: „Eto vidiš, Jasminka, kako si ti sretna jer mi smo sad tu, i Hrvati, i Slovenci, i Srbi, a ti ćeš biti Jugoslaven i ništa drugo!“ I tako smo mi bili između dva svjetska rata tako odgajani kao Jugoslaveni. Tata i stric su bili u slovenskom studentskom pokretu koji se zvao Preporod. Oni su bili aktivni članovi Preporoda, koji je bio za državu Srba, Hrvata i Slovenaca. To je tad bilo aktualno. Eto, kad me pitate kako sam bila odgajana – jugoslavenski!, a to je nešto što je danas skoro nemoguće razumjeti.

Kako su roditelji riješili pitanje konfesionalnog identiteta jer je malo neobično?

Ovako su rekli, iako ni jedno ni drugo nisu bili religiozni. Ako prvo bude muško – jer je tata bio katolik – bit će katoličke vjere i sva djeca će biti katolici, a ako bude žensko, bit će pravoslavno i sva djeca će biti pravoslavna. Ja sam bila najstarija i žensko sam i tako su sva djeca pravoslavna. Da je brat bio stariji, bili bi svi katolici.

Jeste li u djetinjstvu za ove velike praznike išli u obje crkve u Topuskom?

Znae šta, moj tata je išao samo jedanput na godinu u crkvu, za sv. Barbaru (smijeh), Dan rudara, i to se nije išlo do crkve, nego je pop došao tamo đe su bili svi rudari, u „lječilišnu restauraciju“ u Topuskom, i tamo je bilo 500 ljudi. '91. je srušena, to su specijalci srušili da slučajno ne bi krajišnici imali gdje biti.

To je mjesto gdje se ipak održalo 3. zasjedanje ZAVNOH-a.

Treće zasjedanje, to je početak partizanske Hrvatske.

I zato su ga srušili?

Bar su tako pričali da su je zato srušili, a ti specijalci, što ja kažem, to nisu bili niti domaći niti nitko, to su bili neki bezveznjaci pravi, neka omladina.

Da se vratimo na djetinjstvo. U školi ste imali vjeronauk. Koliko je to bilo važno u nastavi?

U osnovnoj školi. Sjećam se, ovako je bilo – u školi uopće nije bilo vjeronauka, ali se u školi ujutro, kad bi došli, ustalo i svatko se prekrstio kako je htio, il' ovako il' onako, mislim bezveze, i to je bilo to. Al' se onda išlo u crkvu. Djeca su išla u crkvu – pravoslavna u pravoslavnu, katolička u katoličku. Ja se iz osnovne škole, skupa s ovom djecom s kojom sam išla, ne sjećam da je to bio spor nekakvi, ni slučajno.

To je važno, dakle niste osjećali da je teret to što jedni idu u jednu, a drugi u drugu crkvu?

Mi međusobno uopće nismo to osjećali.

Koliko ste kao dijete bili zadovoljni u školi, je li to bilo suviše rigidno, represivno?

Ne, mi smo volili ići u školu, ja sam išla pješice tri kilometra u školu i tri kilometra natrag, a znate zašto? Ta fabrika, talionica željeza u Ponikvarima, tamo gdje smo živjeli, je dva kilometra od Topuskog, a škola je sasvim na drugom kraju Topuskog, još kilometar dugačkog. Na početku su mene i djecu „s fabrike“ metnuli u GIK nekakav i da će nas autobus vozit' pa su nam se seoska djeca rugala: „A vi nemate nogu?!“ (smijeh). Bilo nas je stid pa se više nismo htjeli voziti. Onda smo išli pješice svaki dan tri

kilometra na jednu i drugu stranu, gacali po barama, a sva su djeca bila bosa. Ja sam isto obavezno skinula svoje čizmice i cipele i hodala isto bosa po barama pa bi se pred kućom obula da mama ne bi vidila, a jasno da bi vidila prljave sokne (smijeh).

Kod kuće Vas očito nisu odgajali u nekoj socijalnoj distanci prema drugoj djeci?

Ne, toga nije bilo.

Jer Vi ste ipak bili siti, a druga su djeca nerijetko bila gladna dolazeći u školu.

Da. Znae što su ta djeca nosila, takozvane grotulje, kestene bi spekli ili skuhalo i nanizali i to su djeca imala za užinu. Ja bih onda kod bake usput u pekari uzela kifle pa kaže baka: „Šta će ti tolike kifle, nećeš ih pojest', jel' ti to mijenjaš?!“ Onda bi mi ih dala više pa sam ja to za kuruzovnicu mijenjala. (smijeh)

A ipak ste trgovali? (smijeh)

Morala sam (smijeh). Samo šta ja nisam mogla pojest' toliko kuruzovnice.

Pamtite li učitelje iz Topuskog?

Kako ne, Marić, Štefotić. Pamtim jako dobro tog Štefotića, koji je bio inače sokol [jugoslavenski sokol – op. a.], vodio bi sokolske sletove i mi smo vježbali. Međutim, kad je došla NDH i kad su Srbe stjerali u pravoslavnu crkvu u Topuskom, onda je taj gospodin Štefotić rekao – i za to smo imali svjedoka jednog Oreščanina – rekao je: „E, bar su jedanput ti Srbi, oni ionako nisu išli u crkvu, sad su bar jednom u crkvi“.

Sjećam se da ste mi pričali da ste pored školskog obrazovanja imali i kućnog odgoja u izobilju?

To je bio jako strog kućni odgoj. Prvo su inzistirali na jezicima, oboje. Moj otac i majka su završili njemačke škole i oni, kad su se htjeli dobro sporazumit', govorili su njemački, ne da pred nama sakrivaju jer su htjeli i učili nas njemački. Oni su se međusobno najbolje razumili na njemačkom ispočetka (smijeh). Poslije je tata dobro naučio hrvatski i to je onda išlo. Mama je nas tjerala, prije doručka jedan sat morali smo se ustati' i u vrtu je bio čas francuskog (smijeh). Obavezno smo se morali ustati', to nije bilo očeš-nečeš. Dakle, njemački, francuski.

Je li ona držala taj sat francuskoga?

Da, ona je jako dobro govorila francuski, a dolazio nam je jedan profesor jednom na tjedan. Dolazio nam je profesor Baić na ručak. On je bio profesor francuskog. Živio je u Parizu puno godina i onda je bio kao komunista

interniran u Perni. Mami je bilo žao da tako bude pa su ga pozvali da dođe jedanput na tjedan ili dvaput k nama na ručak i s tim je mama održavala svoj francuski.

To je bilo kasnih 1930-ih?

Čak kasnije, 1939., i onda je moj ujak slučajno saznao da on dolazi k nama i rekao je mami: „Ni slučajno ga nemojte kući primati jer on je bio profesionalni ubojica.“

Nije to bio Bajić, već možda Bastajić, Krležin prijatelj Pavle Bastajić.¹

Bastajić, da, profesionalni ubojica Kominterne. Naš ujak je rekao: „Nemojte ga primati ni slučajno jer tko je ubio desetine ljudi, taj može jedan dan slučajno da izgubi svijest i ubije bilo koga.“

On je bio školski prijatelj Milana Stojadinovića, predsjednika jugoslavenske Vlade. Kad je odlučio prestati biti egzекutor Kominterne, onda je, naravno – jer je bilo izuzetno teško iz toga se izvući – na neke načine koji su ispitani već bio došao u vezu sa Stojadinovićem, koji mu je bio osigurao zaštitu i konfinaciju u rodnome mjestu jer je on iz toga kraja. Kad je došao, onda je prvi čovjek kojeg je u Zagrebu tražio bio Miroslav Krleža. Njih su dvojica dan-dva-tri pričali o tome što se sve događa u Komunističkoj internacionali i Krleža je o tome ostavio zapise. Za Krležu to je bilo strašno važno u onom sukobu na književnoj ljevici.

Bastajić je bio iznimno obrazovan čovjek, to je neupitno, ali jedan od onih intelektualaca koji se pretvorio...

U ubojicu.

Kao vjernik komunizma, da. Ali kad je postao toga svjestan, pokušao je od toga pobjeći, no ustaše su ga ubile čim su došle na vlast.

Mislim da se on sam ubio, kad je vidio da je opkoljen od ustaša.

Vi ste ga poznavali. Dajte ga opišite, molim Vas; kakav je dojam ostavljao kao čovjek?

Bradicu je nosio, to se sjećam.

Više onako kao Lenjin ili Trocki?

Malo je bila ošišana ovako bradica. Ja se sjećam kod ručka kad sam bila tamo kad su bile ferije, on je djelovao obrazovano kò što je i bio, djelovao je sasvim pitomo (smijeh).

Znao je s vama djecom?

Ma nije nas ni šljivio ništa, ali bez obzira na to, kod nas je u kući bilo pravilo – kakvi god bili gosti, djeca su uvijek prisutna – to valjda zato da čujemo, htjeli su da čujemo razgovore, htjeli su da vidimo ljude, da se naviknemo.

I imali su povjerenja u vas; to ste Vi, mlađi brat, sestra, koliko vas je bilo?

Sestra i bio je brat koji je umro.

Kako se sestra zvala?

Zove se još uvijek, hvala Bogu, Valentina, kò i otac Valentin.

I koliko ima godina?

Ona je sedam godina mlađa od mene.

A brat, on je bio najmlađi?

On je umro kao dijete sa dvije godine.

Jeste li imali kakve poslove u kući? Jeste li morali raditi s majkom?

Još pitate. Morala sam ustati u 5 sati ujutro sa sobaricom da spremam, da naučim kako se..., jer mama je rekla – ako ne znaš raditi, ne možeš ni zapovijedati. Ne možeš ti učiti nekoga kako će nešto napraviti ako sama ne znaš to napraviti. Dakle, ustati sam morala s vrtlarom u 5 sati, te ići u vrt raditi, kopati i čupati (smijeh). S vrtlarom, sa sobaricom spremati, a u kuhinju sam isto odlazila, al' kuhar me nije volio. Kuhar nije nikoga u kuhinju volio, bio je ljut da mu ne'ko smeta, da ne'ko vidi šta on radi i njegove tajne.

Koliko ste posluge inače imali?

Sobarica, kuhar, vrtlar. Onda je bio i čika Toma – on je dvorište uređivao, drva cijepao i nosio drva po kući (smijeh). E, da, i vešerice smo imali. E, da, to je interesantno, vešerice su uvijek bile iz hrvatskih sela. Znaite, tamo se tako dijelilo hrvatsko selo – srpsko selo. Vešerice su uvijek bile Hrvatice.

Bile su urednije, zar ne?

Bile su bolje vešerice (smijeh).

U čemu su onda Srbi bili bolji?

U švalerisanju (smijeh).

Mama je bila završila zagrebačku preparandiju, ako sam dobro zapamtio što ste mi rekli?

Ne, teta je to bila. Mama se bila upisala na medicinu, ali onda su dvije stvari došle. Za vrijeme Prvog svjetskog rata imali su takozvani Hausarrest [kućni pritvor – op. a.]. Moj djed je bio suđen na veleizdajničkom procesu i dobio je 8 godina zatvora, najprije 15, pa je onda na 8 smanjeno. Onda su kad su vidili sve skupa da je pol' stvari izmišljeno, da ne bi priznali da je proces bio krivi, bili su pomilovani, kao po milosti Kaisera und Königa. To je bilo 1908., kad su pomilovani veleizdajnici takozvani,

međutim, kad je došao rat, za svaki slučaj su te veleizdajnike ipak metnuli u Hausarrest, al' lako to što su njih metnuli, nego su i njihova djeca bila u Hausarrestu.

Taj kućni pritvor, to je bilo u vlastitim stanovima?

Da, u vlastitoj kući, samo što je nisu smjeli napuštati. Tek su drugu godinu dobili priliku da šetaju.

Po dvorištu?

Po Topuskom, ispočetka je bilo samo dvorište.

Nije bilo nikakvih drugih mjera?

Ne.

To je ogromna razlika, znači bili su pod nadzorom, ali nije ih nitko tukao ili tako nešto?

Ne, ništa, samo su morali biti u kući.

Čekajte, zagrebački Medicinski fakultet otvoren je 1917. To znači da je Vaša mama prije završetka ili iza rata htjela studirati medicinu?

Ona je izgubila 4 godine u gimnaziji zbog Hausarresta jer su i djeca, nažalost, bila tim kažnjena. I onda je ona tek poslije rata stjecajem okolnosti, iako je cijelo vrijeme u Karlovcu bila u gimnaziji, u Petrinji maturirala, zato što je teta bila u Petrinji.

U Petrinji je bila učiteljska preparandija.

Bila je i gimnazija, baš je ona pričala da su bili jedni od prvih petrinjskih gimnazijalaca.

I onda je htjela studirati medicinu?

Poslije rata, ona je kasnila, htjela je studirati medicinu pa se onda zaljubila, udala (smijeh).

Vaša mama je imala brata, ujaka ste spominjali; je li imala još koga?

Sestru, Daru Miljević.

Učiteljica, ova koja je ubijena '41.? A što je bilo s Vašim ujacom?

Da to je bila teta, a ujak je umro u 98. godini u Beogradu. Zvao se Nikica, Nikola Miljević.

Vi ste živjeli u Ponikvarima u radničkoj koloniji?

Da, zajednička kolonija je to bila, a naša kuća je bila malo bolje izgledala. Ta kuća, proglasili su da je Tito tamo pa su je onda Nijemci bombardirali. Međutim, nažalost, bio je cijeli glinski komitet na sastanku i svi su stradali, 1944.

Odonda više nikakav posjed tamo nemate?

Pa, posjed imamo (smijeh).

U svakom slučaju, niste se imali kamo vratiti?

Nije se nitko ni htio vratiti. Na što bi se vratili? Fabrika je bila bombardirana, rudnici su bili odmah konfiscirani na početku već '41., prvo '41., onda '45.

Ustaške su vlasti povjerenike poslali...

Da, bio je taj povjerenik Kocman.

Lokalni čovjek?

Učitelj.²

Učitelju su dali talionicu?

Da, on Vam je bio povjerenik u tvornici koja nije radila (smijeh), koja je imala 500 zaposlenih. To je sve preko noći utihnulo.

Čega se još sjećate kad je riječ o razdoblju između rata? Jeste li odlazili nekamo, išli na ljetovanja?

Kako ne bi išli, obavezno. Najprije se kod kuće odradilo, moralo se bit' 14 dana kod kuće. Onda sam morala ići učiti jezik u Švicarsku, od 12 godine. To se moram mami i tati zahvalit', stvarno su nas izdriblali u jezicima.

Koje ste jezike učili u Švicarskoj?

Francuski. Njemački sam kući i privatno. Ja sam imala odgajateljicu koja je bila profesorica njemačkog i francuskog. Zagrepčanka je bila, ali bila je iz Bosne, iz Banja Luke. Bila je prefekta u srpskom internatu. Srpski internat, to Vi ne znate da je postojao internat, Preradovićeveva 21.

Kako ne bih znao, tamo su danas Prosvjeta, Privrednik i Kolo srpskih sestara.

Kolo srpskih sestara je vodilo i bilo vlasnik toga internata, i onda smo mi curice morale tamo ići u taj internat. Obavezan jezik je bio francuski. Iznajmili su stan jedan moji [nejasno – op. a.]. Živjeli smo u tom stanu, uzeli su još jednu moju drugaricu, da budemo dvije, da nisam sama, da imamo bolju izobrazbu. Drugo je kad se ona mora posvetit' na 40 učenica u internatu. Ono što sam rekla da je bio nevjerojatan podatak, bar za mene – nas je bilo u internatu prosječno 80, poslije rata ih je ostalo 48.

Živih?

Da, i od tih 48 samo dvoje nisu završili fakultet. To što ja tvrdim koliko znači dobra osnova u školi.

To su sve bila djeca iz imućnijih obitelji?

Jesu jer je bilo relativno skupo. Taj internat je košt'o koliko je bila prosječna profesorska plaća, to je bilo 1000 dinara, a 900 dinara je bila profesorska plaća viša, starijih profesora.

Tamo ste provodili veći dio ljeta?

Ne, u internatu smo bili za vrijeme škole.

Aha, znači nakon 4 razreda pučke škole u Topuskom, Vi ste došli u Zagreb u internat?

Da. Imala sam 11 godina kad sam došla. Znae kak' sam putovala – uvijek sama. Kako kažu danas, djecu čuvaju k'o pod staklenim zvonom, mene su stavili na vlak i...

Imali ste onu karticu?

Ne, nikakvu karticu, meni su samo rekli: „Ti si pametna, ti se znaš čuvat'.“ Znae, ja mislim da je osnovno da li su nas naučili da budemo samostalni.

To Vam je život spasilo.

Puno puta (smijeh). De bi danas netko od roditelja pustio dijete da putuje samo iz Topuskog u Zagreb!

Ali tad je to bio i manji rizik nego danas.

To je istina.

A koga još pamтите da Vas je posjećivao od obiteljskih prijatelja, ako ste kao djeca uvijek bili pored gostiju?

Svi rudarski satnici koji su postojali (smijeh), svi šumari iz bliže okoline i cijeloga Korduna. Znae čemu su služili rudarski satnici? To je ovako išlo prema rudarskom zakonu – recimo, moj tata vidi tu bi moglo bit' rude, onda on ode pa to pokrije, tzv. pokrivanje rudarskog terena, onda mora doći netko od rudarskog satništva da provjeri jel' tu stvarno ta ruda i onda vam rudarsko satništvo da pravo da na tom mjestu eksploatirate rudu.

Ako je državna zemlja, onda ne?

Bez obzira čija je zemlja. Ako je privatna zemlja, onda je drugo sad što ćete se Vi sa privatnikom dogovorit'. Recimo, to je zemlja seljaka, pa je bila zadruge; uvijek je bila nečija zemlja. Vi se morate s njim dogovorit' za odštetu, recimo, seljaku, koji sad na toj površini ne može sadit' i obrađivat' je. Onda ste mu morali platit' ono za ono koliko će on biti oštećen, ali to je bila nagodba između Vas i seljaka.

Privatnopravna?

Da, ali ovo je bilo drugo.

Satništvo, što je to bilo?

To je bila državna institucija u okviru... Mislim da je postojalo Ministarstvo neko, ruda i šuma, ne sjećam se više. Oni su davali dozvolu u eksploataciju, provjeravali to što ste prijavili, a kad ste prijavili, vi ste morali najprije platiti u korist onome čija je bila zemlja, a drugo ste morali platiti i rudarskom satništvu, morali ste platiti rudarsku rentu i još je bila jedna renta.

Vi ste tako s ocem hodali po kordunskim šumama i poljima i tražili...

Tata je mene vodio od moje 12. godine sa sobom kad je vidio da nema sina, a ja sam bila najstarija. Vodio me sa sobom i onda sam vidila da on svakom onom seljaku i svakom onom rudaru zna ime. Ne samo da zna ime, zna jel' ti žena rodila, jel' ti ozdravilo dijete, jel' ti ozdravila baka, ne znam sama kako je pamtio sve.

Kako su ga ljudi primali, je li to bio neki razgovor na kućnom pragu ili u dvorištu?

Znate kako su ga primali, ja ću vam to reći drugom pričom. Kad sam ja prije desetak godina u išla Pernu, isto je bio jedan stari Oreščanin, a bilo je tih Oreščanina koliko hoćete, 98 godina je imo. Ja kažem njemu – jer sam se ja sjetila opet kao dijete kad sam ga vidjela – „A Vi ste Oreščanin!“, a on kaže: „Ti si Jasminka“. Možete mislit', ja sam bila klinka! I kažem: „Ak' znate da sam Jasminka, onda znate i čija sam.“ „Kako ne bi znao čija si, pa Tič, tako su ga svi zvali. E, draga moja, da nije bilo Tiča... On je meni kad sam radio plaćao.“ Svi koji su radili kod mog tate, svi su bili socijalno osigurani. I kaže on: „Poslije rata“ – onda je on isto, jasno, bio u partizanima – „to što sam radio priznali su mi za staž i ja sad imam penziju da živim k'o gospodin.“ Ja sam ga pitala, jer baš smo se šalili, bio je i moj sin sa mnom. Kažem: „Dobro, moj tata k'o gazda kakav je bio, jel' Vas gnjavio jako, jel' Vas tjerao?“ Ne, kaže, „on je znao koliko netko može napraviti“. Nije ih milovao, ali ih nije ni tjerao preko mjere.

A kako ste vi kao djeca prihvaćali te sve obveze – školu, jezike?

Pa, nitko me nije ni pito. Ne sjećam se da mi je bilo teško, jedino što nismo volili ići navečer spavati kad su nas tjerali (smijeh), al' drugo nije bilo teško.

A bilo je jednako to za sestru i za Vas?

Sestra to ništa nije prošla jer je ona bila toliko mlađa da kad je ona došla na red, već je bio počeo rat i gotovo.

A nije poslije mogla nadoknaditi nešto što je propustila?

Slušajte, poslije rata su sasvim drugi uvjeti bili. Bili smo tu u Zagrebu, ja sam radila i studirala, sasvim drugi uvjeti. Živili smo u stanu, ona je jedino mogla kao curica od 12, 13 godina, jedino je mogla spremati stan i onda je na vrata napisala velikim slovima „Zabranjen ulaz!“ (smijeh) dok je čistila.

Drugim riječima, Vi ste bili ono što se ponekad događa roditeljima koji imaju jedno žensko dijete – „tatin sin“ (smijeh).

U Topuskome, koliko je uopće značilo lječilište? To je bilo važno za Topusko, zar ne?

Pještani u Češkoj i Topusko u Hrvatskoj su u cijeloj Austro-Ugarskoj i Njemačkoj bili jedina lječilišta s radioaktivnom vodom. To lječilište, odnosno kupalište u Topuskom bilo je još od rimskih vremena. Bio je Karadžić, Jelačić i sva ta poznata povijesna imena.

Ali u to doba, kako je izgledalo, je li bilo uređeno?

Jako lijepo je bilo uređeno, parkovi su bili dotjerani i puni jorgovana. Jedanput je netko napisao reportažu „Mjesto gdje su se jorgovani rodili“ jer svi parkovi, na svim ogradama su bili ti jorgovani. Park Opatovina.

Ostaci samostana?

Taj park je bio uvijek uređen, tamo kraj toga bilo je malo brdašce, malo nagnut teren, pa je tu bio od cvijeća napravljen grb, obično jugoslavenski. Parkovi su jako lijepo bili uređeni, drvoredi pošišani, po cijelom lječilištu duljine oko kilometar bili su ti drvoredi, mislim, jasna lijepoga. Održavano lijepo, ne pokusano, pa živice uglavnom od jorgovana. Gore je onda bilo takozvano Nikolino brdo jer je tamo nekad bila kapelica sv. Nikole na vrhu brda, put gore bio je uređen. Blatne kupke su bile uređene, bile su kabine za znojenje, bile su odlične masaže, poznati maseri. Međutim, poslije rata onoga to je preuzeo netko, to je potpuno propalo, a poslije ovoga pogotovo. Kladaša je preuzela vodstvo.

I Kladaša sad jadno izgleda nakon što su propali svi ti Avdići, kako li su se zvali? Oni su stvarno imali 10 000 zaposlenih jedno vrijeme.

Oni su preplavili Topusko.

A Vi ste se koristili tim sadržajima koje pamтите, blatnim kupeljima? Jeste li se odlazili tamo kupati?

Ma kakvi! Ali moja mama bi jedanput na godinu napravila jednu kuru, ali ne blatne kupke, već blatne obloge, masaže i tako... to se znalo tri tjedna, ne znam već kad, u koje doba, to je bilo obavezno.

To su sami plaćali korisnici?

Da, svatko za sebe, to je bilo privatno. Ali bilo je osiguravajuće društvo, čiji su članovi imali pravo, i bilo je nekakvo socijalno osiguranje, neko državno koje je slalo pacijente. Upravnik je bio banjalog, poznati doktor Branko Vurdelja, koga su prvoga u Topuskom ubili '41., a on je već bio treća generacija doktora u Topuskom, svi su bili doktori Vurdelja.

Jeste li i njega poznavali? Dolazio je u Vašu kuću?

Kako ne! Dolazio je k nama pa bi on i tata tamo preferans igrali, a ja sam onda žicala. Brže sam trčala kad igraju preferans jer onda tati smetam pa sam žicala za sladoled (smijeh). Inače nije bilo sladoleda, da djeca samo tako dobivaju sladoled, nije bilo pitanje novca, nego šta će djeci sladoled, ima voća (smijeh).

Kakav je bio doktor Vurdelja; spominje se da je on bio praktički prvi zatvoren, ali nije bio naročito politički angažiran?

On uopće nije bio politički angažiran. Ma on je bio potpuno politički neangažiran, čak su mu se rugali naši: „Daj se jednom opredijeli, jesi li za demokrate ili radikale?“. Svi su ga zafrkavali, ljudi nisu želili biti politički involvirani.

A onda je tako stradao?

Pa, svi su u Topuskom, nije ostao nitko tamo. [Što je najgore, njegovu ženu i kćerku su silovali, i to najprije kćerku pred mamom, pa su je vezali, bilo ih je sedmero ili osmero, Branka nije uspjela izbrojati. Onda su mamu silovali pred kćerkom i onda su ih ostavili žive.] Poslije rata je ta kćerka doktora Branka Vurdelja, koja se isto Branka zvala, u Beogradu živjela i završila filozofiju, Filozofski fakultet, al' mislim baš filozofiju i ja je pitam: „Ajde da jednom napišemo kako je to bilo“, al' kaže: „Ja ne mogu.“ Sin, on je bio puno mlađi, bio je od nas mlađi 8 godina, dečkić mali tad. On je poslije bio u Komori, završio je rudarstvo i u Komori je bio zadužen za naftu.

U Privrednoj komori Jugoslavije, pretpostavljam?

Da. U Beogradu. U poslijeratnoj Jugoslaviji, poslije prvog rata Jugoslaviji, moram ja... (smijeh)

Da, toliko je i ratova i Jugoslavija, nije ni čudno. Rekli ste mi da se izbjegavalo političke teme, kod Vas u kući nije bilo puno riječi o tome? Makar velike teme, recimo, kad je ubijen Stjepan Radić, bili ste premali ili pamтите to?

Ja se samo sjećam, a još više po pričanju kad je bila komemoracija za kralja Aleksandra, onda su...

Vi ste tad imali koliko – 12, 13 godina?

Ne sjećam se Radića, ali da, ovoga se dobro sjećam. Na tu komemoraciju su došli, ajmo reći, svi. Međutim, moja mama i moj ujak nisu došli...

Već su bili antirojalisti?

Ne, rekli su da takvom kralju koji je napravio Oktroirani ustav ne žele doći na komemoraciju. Oni su to naslijedili od djeda taj stav, niti mama niti ujak nisu došli. Bila je moja teta koja je morala jer je bila učiteljica i moj tata koji je bio neutralan.

Znači, to što je to bila jugoslavenska dinastija nije zbušnjalo, Vaši su u obitelji imali distancu prema njemu nakon toga?

Apsolutno!

Jeste li Vi osjećali ove nacionalne tenzije s političkim? U Topuskom je isto bilo dosta HSS-a?

Znate šta, ja sam bila premala da to sve upamtim, to više pamtim iz Zagreba jer ja sam od 11 godina u Zagrebu živjela, ja to više pamtim iz internata. Pamtim jednom, kad su bili neki izbori, onda bio je Ljotić i Stojadinović i Maček...

To je '35. godina?

Da.

Jer jedni su izbori bili i '35., drugi '38.? Vi ste u Zagreb došli 1935. najesen, pretpostavljam na početak školske godine?

Tako je, a izbori su bili '38. Ove prve ne pamtim, nego samo '38. Iz Kostajnice su bile dvije tamo u internatu koje su bile za Ljotića, Lazić su se prezivale, Ljotićevci. Mi smo svi govorili: „Pa kako ste Ljotićevke, šta će vam to, nećete imat' ni dva glasa!?“ Kaže: „Dobro, dobro, mi barem imamo dva glasa, a ovo drugo dvoje su dvije nule! – Maček i Stojadinović“, tako da se u Zagrebu to osjetilo. U internatu nam je bila prefekta – odgojiteljica Malinska. Ona je Tita odvela u partizane, htjela je od svih nas napraviti komuniste. Snabdijevala nas je literaturom.

Čekajte, pa vi ste tamo ipak bili komunistički obojeni?

Ne, ona nas je htjela obojiti, komunistirati, ona nas je bojala (smijeh).

Znači, svi ste tamo bili od Ljotićevaca do komunista?

Svi.

I što je radila?

Bila je naša žena pa nam je uvijek neke pamflete davala i članke koje smo trebali čitati.

Tako vas je odgajala za svjetsku revoluciju (smijeh). Kako ste reagirali?

Prilično nezainteresirano.

Što Vas je u Zagrebu najviše interesiralo?

Atletika, ja sam u HAŠK-u trčala. Trčala sam s groznim rezultatom, da me sram reći (smijeh). Kako danas trče, a kak' smo mi trčali i kak' smo bili ponosni (smijeh). Trčala sam na balkanskim igrama. Trčali smo tam đe je sad Dinamo.

Tu je bio stadion, a na srednjoškolsko igralište niste išli trčati?

E, to na srednjoškolsko samo dok smo tamo bili u gimnaziji.

A bili ste tu u gimnaziji?

Onda je bio običaj kak' smo se selili sa stanom tako i sa gimnazijom i nitko se nije tužio: „Grozno, promijenio gimnaziju.“ Pa šta! Ja sam bila u Drugoj ženskoj gimnaziji, a onda kad sam se preselila...

Čekajte, Druga ženska bila je gdje?

U Križanićevoj ulici.

Da, jer je ovdje na Rooseveltovu bila Prva, Četvrta i Peta u Klaićevoj. Znači, krenuli ste u Križanićevu i kamo ste onda prešli?

Onda sam išla, mislim da je to bila Treća ženska. Znače gdje je bila, sad ste spomenuli – u Klaićevoj.

A, ne, tamo je bila Peta muška.

I treća ženska.

U suprotnim turnusima?

Da.

Onda smo nas dvoje išli u istu školu (smijeh). Je li to onda bila osmogodišnja gimnazija? Vi ste išli u tu osmogodišnju – niža i viša?

Ne, onda nije bila osmogodišnja, mi smo išli u gimnaziju od 11. do 18. godine. Nije bilo između; kad bi završili osnovnu školu, ako ste nastavljali školovanje, kretali bi u prvi razred kad ste imali 11 godina.

Da, to sam mislio, 8 godina školovanja. Dokle ste došli sa školovanjem?

Došla sam samo do 17., u šestom razredu gimnazije, bio je Uskrs i proglašenje NDH, ali je tata došao već 4. aprila po mene u Zagreb. Prije nego što je počeo rat, reklo je da ću biti sigurnija u Topuskom kod kuće nego u Zagrebu, međutim... (smijeh)

...potpuno je pogriješio?

Osjećalo se nekoliko godina unaprijed da će se sve to odvijati? Jeste li predosjećali u Zagrebu kao gimnazijalka te napetosti?

Slušajte, od Anschlussa '38. se to počelo osjećati, kad su Poljaci počeli dolaziti. Dosta Poljakinja i Poljaka je došlo u Zagreb. I nama je u školu došlo nekoliko Poljakinja.

Jesu to bili poljski Židovi ili baš Poljaci?

I jedno i drugo, znam po vjeronauku. Išli su i na katolički vjeronauk i u sinagogu. To je bio prosto bijeg od nesreće, od nacista i njihovih fašista.

I jeste li se Vi tada u tom razdoblju od '39. do '41. ikada išta prestrašili?

U Zagrebu? Pa znate šta, bilo je neugodnih situacija, na primjer, jedna Srpkinja koja je bila u Hitlerjugend.

Zagrepečanka? Ona Vas je napadala?

Da, nosila je bijele dokoljenke.

Jeste li se kasnije ikad raspitivali za njezinu sudbinu? Kako je završila?

Jesam. Poslije je postala Jehovin svjedok. Bolje da... ma ništa, beznačajna osoba.

To što Vas je kolegica Tihana pitala, ta se atmosfera najviše osjećala po izbjeglicama. Je li se u Zagrebu nešto događalo?

Je.

Možda neke promjene ponašanja u školi?

Ne. U razredu kod nas su bile samo dvije Hrvatice u Križanićevoj, sve ostalo su bili Židovi i Srbi, to je takav razred bio. Poslije je bila naša doktor Kralj, slavistica poznata, frankovka je bila velika. Ona je rekla da nikada tako dobar razred u cijeloj svojoj karijeri nije imala. A ta doktor Kralj, to je jako interesantno, je bila frankovka po uvjerenju, ali je bila jako objektivna, ponašala se korektno, nas forsirala. I ja nju sretnem poslije rata u Puli, '45. je bila prošla, bila je s jednim razredom na izletu. Tako se zaletila prema meni i grli me i ljubi i kaže: „Kako sam ja pogriješila! Ja sam mislila da je Frank jedan pošten Hrvat, a ne to što je bio. Molim te, izvini mi“, ona meni kaže balavici jednoj.

Možda se bojala?

Ma šta bi se bojala, mene!? Ja sam se poslije s njom dosta družila. Njoj je toliko bilo krivo što se dogodilo u ratu, da se ona meni ispričala kao Srpkinja, u tom smislu. Poslije je ona sirota oslijepila i skoro ništa nije vidjela, bila je tu u Ravnicama u domu. Jedini od svih njezinih đaka koji su je posjećivali su bili Nena Matić i ja, dvije Srpkinje. Od svih tih stotina đaka. I sad se ja pitam – zašto se to dogodilo? Zašto ti njeni đaci – većina, 95% – su bili Hrvati, zašto joj nitko nije dolazio?

A kako se dogodilo s Vašim razredom da je bilo toliko Srba i Židova? Je li takav bio novi kvart ili?

Mi smo svi bili odlični đaci i nisu nas mogli metnuti u drugi neki razred s ostalima. Morali bi nas razbiti, toliko razreda nije bilo. Bila je dilema ili da nas po četiri razbiju u četiri razreda, da im podignemo nivo (smijeh), ili da nas ostave sve zajedno.

A Vaše kolegice srpske nacionalnosti, jesu li one sve bile u internatu?

Ne, to su bile većinom tu kraj Križanićeve ulice, u tim novim kvartovima stanovali Borovitz, pa Jungeri, Singer Melita – svi su oni stanovali u tom dijelu pa je bilo nas dovoljno.

Jesu li Vam igrale ulogu te pripadnosti tko je što, gdje se to negdje, u nekoj situaciji, nekom kontekstu naglašavalo u pozitivnom ili negativnom smislu? Kako ste znali tko je tko?

Po vjeronauku. Kako ne bi znali, to se znalo, ali nije bilo toliko važno.

Da, tad ste svi išli na svoju stranu, vjeronauk je bio u isto vrijeme, samo na raznim mjestima, ovisno o vjeroispovijesti.

Mi smo imali jednog katehetu Žarkovića koji je govorio: „Vi ako ste od majmuna (Darwinova teorija), ja nisam, mene je Bog stvorio!“, a imao je četvero djece i svi su bili komunisti, i to veliki komunisti (smijeh). To je bilo poznato da su djeca popova veliki komunisti.

Fenomen o kojem nitko nije napisao nešto ozbiljnije. Po cijeloj Baniji i Kordunu dosta je takvih slučajeva.

Pa i Gojko Nikoliš, član Vrhovnog štaba, njemu je otac bio pop.

I u Bosni i Crnoj Gori to je jako često bio slučaj, a u Srbiji ne.

Imate li možda još nešto iz ovog razdoblja do rata? Je li Vam sestra isto bila u Zagrebu?

Ona je puno manja, tek poslije rata. Ona je bila u Topuskom u školi i onda su oni ravno iz Topuskog u Ljubljanu.

Iza ovih nesreća. A kad Vas je otac odveo iz Zagreba u Topusko, je li Vam išta rekao, osim da ćete biti sigurniji?

Rekao je da se boji rata, nikad se kod nas ništa nije prikrivalo. Najgora stvar da ste se morali suočiti.

A kako je Vaš djed, majčin otac, reagirao?³

Nije više živio, djed je '38. umro, hvala Bogu da je umro.

On bi jako loše prošao.

Umro je od raka pluća, kad je pušio dve ili tri kutije na dan (smijeh).

Koliko ste njega zapamtili?

Njega sam jako dobro upamtila. Kad bi se on ujutro u svojoj sobi spremao, nosio je ovako brkove zavrnuti, onda bi uvijek metnuo mundbindu – to vi ni ne znate što znači, mlađa generacija. To bi se metnulo kad se brkovi fino urede, podšišaju... Ak' ste gledali Poirota, tako je moj djed po

prilici izgledao sa svojim brkovima (smijeh). To kad bi ih se trebalo zafrknuti, preko usta bi se metnuo kao jedan dio platna koji je imao taj komad lastike, ta mundbind, maska za usta.

Živio je s vama u kući?

Ne, mi smo imali svoju kuću, a oni svoju. I ja dođem u djedovu sobu pa mu povlačim tu mundbindu, znate, sviđalo mi se. Ja povučem, a to se vrati natrag (smijeh). Ja sam to smjela raditi.

I nitko više.

Nitko više (smijeh). Zvao me froz, to je od njemačke riječi fakir. Tak' sam ostala froc (smijeh).

Je li Vam pričao neke priče iz svojeg života?

Nije, on nije, recimo, puno pričao, za razliku od moga tate, koji bi, kad god bila neka svečanost, pričao je o baraki 5, o ušima koje su silazile s mrtvacu, to znate kak' je bilo kad netko umre, onda ove tjelesne uši se spuste. Onda je tata rekao, znate, onda su izgledali kao vijenac. Mi smo se ljutili na tatu: „Daj, što uvijek pričaš o tome, to je grozno, to je bilo prije 20 godina, što o tome pričaš?“ Onda sam se sjetila neki dan – pa mi poslije 60 godina još uvijek pričamo o onom ratu.

Vaš otac nije bio ranjavan?

Ma kakvi (smijeh)! On se izvukao.

I izbjegao je one velike bitke?

Prvo je prošao, živ ostao, a onda se godinu dana izvukao tako. Bio je uredan pa je onda lokalna grofica tražila da joj pošalju posilnog jednoga da joj uređuje u kući i nosi drva i tako dalje. Onda je šef logora poslao mog tatu jer je bio uredan. Onda su se tata i ta grofica zaljubili jedno u drugo i nije iscijepao niti jednog drveta tamo kod te grofice u kući (smijeh), nego je posto njen družbenik i dugo još poslije rata su se dopisivali do drugog rata. Ona se udala, isto je imala djece dosta, sve je bilo sretno (smijeh).

Znači, kad su se upoznali, nije bila udana?

Ne.

A kad su ga zarobili crvenoarmijci tamo, kak' su malo bijeli, malo crveni dolazili, kažu: „Pokaži ruke! A ti nisi raboči klas“, jer je imo nježne ruke kad nije ništa radio godinu dana kod grofice (smijeh), i onda su kolegi bivše tamo iz barake rekli: „Nee, on raboči klas!“

Znači, oni su bili zarobljeni u nekoj bitki. Kako su se našli na ruskoj zemlji?

Svi su zarobljeni bili. To su bili zarobljenici koje su tako tjerali. Isti dan su krenuli iz Zagreba, odnosno Ljubljane i našli su se tamo.

Recite nam nešto o teti Darinki?

Teta Dara. Ona je bila prava učiteljica, bezbrižna, pjevala, jako lijepo pjevala. Imala je prekrasan mezzosopran i, kao i svi, pjevala u crkvi. Bila je vesela, raspjevana, dobrostojeća djevojka. Bili su dobrostojeća obitelj i kao takvu djevojku ju je isprobio pop iz Vrginmosta i zgotan čovjek je jako bio. Teta se zaljubila u njega, isprobio ju je i dobio miraz, to je bilo obavezno. Ako ste htjeli sveštenikova žena biti, morali ste dati dobar miraz, i to se budući muž nagađao s njenom rodbinom koliki će bit' miraz. Onda kad su se oženili na brzinu, to je brzo išlo pa je dobio taj pop, ajde da ga nazovem pravim imenom – sveštenik, dakle dobio je miraz, i čim je miraz sjeo, onda su muževi uvijek raspolagali, bez obzira što je miraz od djevojke. Kad je on mogao time raspolagati, on je iščežo, pobjegao je u Makedoniju i nikad ga nitko nije našo, novac je pokupio. Poslije su svi sumnjali da uopće nije bio pop.

Varalica.

Samo se obukao i gledao gdje koga može uloviti...

Znači, teta je malo bila na rubovima stvarnosti, koliko dugo su se poznavali?

Nekih tri mjeseca, to je bila velika ljubav. Ja sam bila jako žalosna kad su bili svatovi, jer seljački svatovi kad su bili, onda su išla kola i bila je velika zastava ili srpska ili hrvatska, onda je svak' izašo i nudio se rakijom i sa vinom, to su buklije nosile. A kad se moja teta udala, nije bilo zastave, ja sam pitala baku, plakala sam: „Pa bako, kako naša teta jedina nema zastavu, a svi drugi imaju zastavu?“ (smijeh), al' gradski ljudi nisu imali zastavu.

Uvijek je vodila nas djecu jer mama baš nije mogla uvijek, imala je obaveza prema tati, prema držanju društva. Onda smo s tetom išli na more, ona nas je vodila od naših malih nogu stalno na more. Teta je dolazila i pred blagdane par dana ranije peći kolačiće. Joj, što je ona znala te kolače praviti, onda smo skupa kitile bor, obavezno, tata bi samo zvijezdu metnuo, sve ostalo mi. Vidite, ja se uopće ne sjećam da je moja mama to ikad radila, to je sve teta radila, bila je tako dobra teta i sestra, i vesela. I onda je tako stradala.

Molio bih Vas da nam još to ispričate.

Ona je došla k nama kao što je inače dolazila.

Oprostite, ona je živjela u očevoj kući?

Ne, imala je svoj stan iznad škole. Kod katoličke crkve je bila stara škola i tamo je imala lijep stančić i u samoj školi.

Učitelji su tako obično imali stanove u samoj školi.

I to su bili visoki lijepi stanovi. Ona je dolazila na ručak kod brata i snajke, al' nije stanovala s njima, i dolazila je k nama u goste. I tako je došla bila kod nas tad, i ja sad vidim dolaze k nama u kolima ustaše. Ja sam bila vani, a teta je bila u sobi i vidim ulaze tamo i viču s vrata: „Jel' tu Darinka Miljević?“ Ja kažem: „Ne“, a ona stoji iza prozora. Nisu je vid'li i kažem joj: „Bježi na drugu stranu van“ jer je kuća imala izlaz straga u vrt. Teta kaže: „Zašto bi ja bježala, pa nikom ništa nisam napravila“. Sad ja kažem: „Daj se sakrij iza toga.“ I sad dolaze ti ustaše, a ja sam imala psa Trefa koji je bio odlično dresiran, al' je bio dresiran da mene ne smije nitko dirati, stručnjak ga je dresirao da sam mu ja gazda i mene ne smije nitko dirati. Taj put mene taj ustaša s kundakom od puške udari, a moj Tref njega odmah ovako uhvati i ja vičem: „Ostavi! Ostavi!“, al' nije ga puštao i držo ga je ovak' šapama i, jasno, taj ga je ubio. Teta Dara, koja je sve to vidjela, nije nikud otišla, ona se nije makla, onda je izišla i rekla: „Ja sam ta koju tražite“ jer se prepala valjda za mene. Nju je prijavio kolega Štefotić koji je bio učitelj s njom, koji je reko „E, sad su barem jedanput svi u crkvi“. Njegova žena je isto bila odgajateljica poslije rata u školi, Zora Štefotić. Bio je u Slovenskoj ulici, bio je dječji vrtić i ja dovedem svoga sina od neke 4 godine, koliko li je već imo tamo, a ona mene grli i kaže: „Joj, pa ja ću se tako brinuti za tvoje dijete“. Ja sam samo pokupila dijete i otišla, pa neće mi ona odgajati dijete. Pokupila sam tad dijete i prijavila da je skinu, pa neće ona odgajati našu djecu. Tak' je to bilo, svašta je bilo.

Nakon toga, kad su tetu povelu, povelu su i Vas, iako Vas nisu tražili?

Ne, povelu su i mene tamo u crkvu jer sam se ja zakačila, odnosno nisam se zakačila ja, nego moj pas, ali i mene su metnuli u crkvu u Topuskom, gdje su samo skupljali ljude koje su poslije odveli u Majske Poljane, jedno dva sata kasnije. Kad smo ulazili unutra u crkvu, bile su stepenice i tu leži žena s glavom dolje, bijela košulja sva krvava, a vidite da je Srpkinja jer ima onu pregaču crnu ozada, kak' su bile te nošnje sa resama. Znači, moram prijeći, proći kraj nje, onda šta možete očekivat' da će biti u crkvi dobro kad ste to vidili tu na ulazu. U crkvu su nas tu ugurali i kažem teti: „Ajmo mi tamo naprijed“.

Je li crkva već bila puna kad su vas doveli?

Je, već su svi ovi koji su vozili ove iz Perne, pričala sam vam, to su seljaci bili, i skinuli su im one gaće platnene i ostali su samo u tim dugačkim košuljama, tog se ja dobro sjećam, bez hlača. Tad kažem teti da tu možemo izić' van

Sl. 1. Učiteljica Darinka Miljević ubijena je 29./30. srpnja 1941. godine, a nadležno ministarstvo „odpustilo“ ju je iz službe 13. rujna i. g., bez obrazloženja. (HR-HDA-890. Zbirka personalnih spisa državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava Nezavisne Države Hrvatske, Osobnik Darinke Miljević)

na ta vrata - znate kako crkve imaju ta vrata sa strane - i hajde, idemo vani, a teta da zašto bi mi bježali, pa ja nisam nikomu ništa napravila, pa ja ću svakom reći da nisam ništa napravila, pa sva'ko zna tko me pozna, i ko Boga sam ju molila i vukla za ruku: „Odi, teta, idemo“.

Je li bila prestrašena ili je bila duboko uvjerena da će to nešto značiti?

Uvjerena je bila, ona je bila predobar čovjek da bi mogla zamisliti da može postojati takvo zlo. Pa što nije ona žena tamo na ulazu bila već dovoljan dokaz što se događa? I ja sam ju vukla, ali nije htjela izići. Izašla sam onda na ta vrata vani, preko parka, i...

A niste se bojali da biste mogli naletjeti na kakvu ustašku stražu?

Pa, bojala sam se.

Kako ste se osjećali u tom trenutku, znali ste samo da morate nešto pokušati?

Znate šta, kad ste mladi, onda se ni ne bojite, niti mislite na opasnost... idete samo...

Ali dobro, tu je radilo ono što ste rekli - samopouzdanje - i odgajali su Vas da donosite odluke.

Da. Dva sata poslije u toj crkvi su im svašta počeli raditi, al' uglavnom su ih onda sve utovarili u te kamione i odvezli u Majske Poljane, i tamo se jedan pravio mrtav, navukò je na sebe mrtvog čovjeka...

To je taj Oreščanin?

Da.⁴

Ne možete se sjetiti njegova imena? Ja sam ga tražio na internetu i nikako ga nisam mogao naći.

Ne znam. Al' možda će meni netko reći, možda će mi ovaj drugi Oreščanin znati reći...

Ne znam kako mu je bilo ime, znam samo prezime.

Gdje je on preživio?

Na stratištu, on je preživio u Majskim Poljanama. On je navukò na sebe tog mrtvog čovjeka i tako je ostò. Onda kad su pregledavali, on je ostò tako.

On je bio i svjedok tetine smrti?

Rekò je taj koji je preživio poslije, da su je skinuli golu i da ju je ustaša zaklò nožem.

To možemo sljedeći put. Vi ste uspjeli oca obavijestiti, a majka nije bila u kući?

Ne, nije bila.

A je li bila u Topuskome ili?

Bila je u drugoj kući, pokraj, slučajno.

Znači, nije bila ni svjesna što se događa? Da je bila, izletjela bi i ona?

Sigurno da bi, ona bi se odmah umiješala. Hvala Bogu da nije bila, ona i sestra su bile kod strica.

I Vi ste onda majku pronašli kad ste...

Ne, ne, ja sam otišla kući, a u međuvremenu je jedan Oreščanin opet, koji je radio gore na fabrici, Kocman, 'ko je bio povjerenik, nije znao, javio je tati odmah već. On je ujutro odmah javio tati, onda je tata poslao jednog službenika nek'...

Otac je bio u Zagrebu?

Otac je taj dan bio u Zagrebu, slučajno. Poslao je tog službenika, inženjera Kovača, čija je žena bila Todorovička iz Maje.

Dragotina.

Da, otamo. I on je došao s velikom jednom limuzinom s ustaškom zastavom naprijed (smijeh) i imao je ustašku kapu na glavi, cijelu uniformu. Ne znam ðe ju je posudio (smijeh), kak' je došao do te uniforme, ne znam.

To je bio inženjer koji je inače radio za Vašu tvornicu?

Ma da, radio je čovjek, al' nije imao veze s tom uniformom, došao je po nas i lijepo nas smjestio. Lako je sad bit' poslije pametan. Ja sam rekla koliko je ostalo nas poslije rata, bilo nas je 51, što je moj djed složio, samo najbliži, prvo koljena rodbine Miljevića – Popara, Lazić, Kosanović, Gušić, Borojević, Oreščanin...

Sve slavna prezimena otamo.

Završio je rat i onda je moj ujak, ajde da sad on sastavi opet isti sastav. Bilo nas je samo 11, eto, to je rezultat... samo 11... neki su stradali odmah '41. na Banjici, Duško je stradao...

Nikoliš?

Da, brat od ovoga.⁵

Ali Vi ste znali da je Gojko Nikoliš bio u Španjolskoj?

Kako ne bih znala!

Ali u to doba, kao djevojčica, djevojka, jeste li znali?

Pa jasno da smo znali, kod nas u kući je to bila familijarna tajna.

On je bio u španjolskoj republikanskoj vojsci.

I ne samo to, moj tata je poslao da ga se izvuče iz Francuske iz logora. Vidite, to je ono što ja 'oću reći, tata je bio kao kapitalista u to doba (smijeh), ali, evo, Gojko je bio komunisti i on je njemu posl'o novce da ga vadi otamo.

Išlo se za nekakvu pravедnost ili kako bi to nazvali, bez obzira 'ko je bio koji.

Da, to je ono što se izgubilo jer je građanska kultura u svojem izvornom značenju ipak humanistička i liberalna. Očito su te neke vrijednosti nestale kasnije u svim ovim isključivostima.

Točno.

Po logici, današnjoj logici, taj tata kapitalista ne bi branio jednog iz familije koji je španski borac.

Inače sam pronašao, mislim u Seljačkom kolu, glasilo Adama Pribičevića, članke o tome kako su seljanke iz Sjeničaka slale čarape španjolskim borcima u logorima nakon propasti Republike. Gojko Nikoliš pisao je tim svojim seljacima iz Francuske pa sam i ta pisma pronašao u arhivu i objavio. Pronaći ću Vam negdje kopiju toga članka. Bilo mu je jako drago kad sam mu to donio.

Gojko je, ne zato što je bio general, bio jako topao čovjek.

Bio je poslije rata diplomat i karijera mu je propala kad se u jednu Francuskinju zaljubio.

Popljuvali su ga u prisutstvu Raškovića '91.

To ćemo drugi put, nećemo Vas sada više zadržavati.

(...)

¹ Pavle Bastajić (Banski Kovačevac, 12. svibnja 1890. – Jasenovac, kolovoz 1941.)

² Ante Kocman bio je prvi ustaški tabornik u Topuskom.

³ Dmitar Miljević, jedan od optuženih na Veleizdajničkom procesu u Zagrebu 1908./1909.

⁴ Motivi na koje se referira gđa Klanjšček potječu iz iska za Ljubana Jednaka (Gornje Selište kod Gline, 2. rujna

1916. – Beograd, 5. svibnja 1997.), jedinoga preživjelog svjedoka masovnog zločina u glinskoj pravoslavnoj crkvi. Majske Poljane selo su u neposrednoj blizini jama u koje su ubijeni bačeni, odnosno gdje se inače u to vrijeme masovno ubijalo.

⁵ Dušan Nikoliš (Sjeničak kod Vrginmosta, 1891. – Beograd, 7. siječnja 1942.), novinar i prevodilac, sudionik Prvog svjetskog rata i Narodnooslobodilačkog rata.

SLIKE IZ ŽIVOTA U TOPUSKOME UOČI DRUGOGA SVJETSKOG RATA
(FOTOGRAFIJE IZ PRIVATNOG ALBUMA GOSPODE JASMINKE KLANJŠČEK)

Sl. 2. Desno u kolicima: Jasminka Tič, ud. Klanjšček u djevojačkoj dobi u Topuskom uoči Drugog svjetskog rata

Sl. 3. Prijateljsko druženje u krugu obitelji Tič

Sl. 4. Teta Dara i njezine „curice“ (s lijeva na desno):
Nena, Tina i Jasminka

Sl. 5. Radnička kolonija u Talionici željeza Velika Vranovina kod Topuskog.

Sl. 6. Isplata kirijaša Talionice željeza uoči Drugoga svjetskog rata

Sl. 7. Sokolski slet u Topuskom 1934. godine.

Sl. 8. Lječilišna restauracija u Topuskom – Spomen-dom Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (srušena 1991. godine)